

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
Освітній ступінь – бакалавр

На тему:

«Зображення жінки на шпальтах окупаційної преси Донбасу (1941-1942 рр.)»

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»

Бовкун Дар'я Віталіївна

Науковий керівник: Шліхта Н. В.,
кандидат історичних наук, професор

Рецензент: Бажан О.Г.,
кандидат історичних наук

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2022 р.

Декларація академічної доброчесності

Студента/ки НаУКМА

Я, Бовкун Дар'я Віталіївна, студентки 4 р.н. навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: daria.bovkun@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему «Зображення жінки на шпальтах окупаційної преси Донбасу (1941-1942 рр.)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами

3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck. - даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студентки 14.06.2022

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Зображення жінки на шпальтах окупаційної преси Донбасу (1941-1942 рр.)»

Автор: студентка 4-го р.н. освітнього ступеня бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія».

Науковий керівник: Шліхта Наталя Василівна, кандидат історичних наук, професор.

Захищена: " ____ " _____ 2021 р.

Робота є дослідженням висвітлення жінки на сторінках окупаційної преси. Вона покликана окреслити особливості висвітлення жінки та виділити різні соціальні ролі, в яких виступає жінка на сторінках преси Донбасу.

На підставі аналізу матеріалів газет «Донецкий весник», «Нове життя» та «Маріупольська газета», а також із залученням наукових праць, з'ясовується місце жінки в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях Донбасу в 1941 – 1942 рр. У першому розділі висвітлено ролі жінки у виробничій сфері. У другому розділі проаналізовано зображення жінки за межами виробничої сфери.

Робота торкається аспектів пов'язаних з нацистською та радянською ідеологіями, використання жінки у виробництві. Розглядається процес індоктринації основних концепцій нацистської ідеології серед жінок Донбасу за допомогою окупаційної преси.

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Жінка та виробнича сфера на Донбасі	9
1.1 Донбас напередодні та на початку німецько-радянської війни. Жіноча праця.....	9
1.2 Висвітлення професійних іпостасей жінки на шпальтах окупаційної преси.....	17
1.3 Робота в Німеччині.....	23
Розділ 2. Жінка поза виробничою сферою	28
2.1 Діти, кухня, церква.....	28
2.2 Освіта для жінок на сторінках преси.....	33
Висновки	38
Список використаних джерел та літератури	39

Вступ

Після встановлення нацистської влади на Донбасі восени 1941 року окупаційна адміністрація почала використовувати всі доступні методи ідеологічного впливу на населення: радіомовлення, кінематограф та, звичайно, пресу.¹ Значну увагу в публічному дискурсі, зокрема, і на шпальтах газет, нацистська пропаганда приділяла постаті жінки. Націонал-соціалісти, як і більшовики, мали власне ідеологічне бачення стосовно місця жінки у суспільстві. Воно полягало у формулі «діти, церква, кухня».² Відповідно до цієї візії конструювалося уявлення про сфери «жіночого». Дана робота присвячена розгляду зображення жінки в окупаційній пресі Донбасу – її професійних іпостасей у виробничому процесі та ролей у повсякденному житті.

Дослідження зображення жінки на сторінках окупаційної преси Донбасу є **актуальним** в контексті розуміння очікувань нацистської влади від неї та суспільних ролей, які їй надавалися. Крім того, робота конкретизує жіночий дискурс досліджень окупаційної періодики Донбасу.

Об’єктом нашого дослідження є становище жінки в умовах окупації.

Предметом дослідження є висвітлення постаті жінки на шпальтах місцевих газет на Донбасі у 1941-1942 рр.

¹ Україна в Другій світовій війні. Погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1. — С. 644-656.

² Марта Гавришко. Галицькі феміністки 1930-х: нацистське "Кухня-Церква-Діти" не для нас. [Електронне джерело]. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/halytski-feministky-1930-h-natsystske-kuhnya-tserkva-dity-ne-dlya-nas/> (Останнє відвідування 14.06.2022).

Мета роботи – проаналізувати варіативність іпостасей, в яких в окупаційній пресі Донбасу 1941-1942 рр. постає жінка, та їхнє ідеологічне використання нацистською владою.

Для досягнення поставленої мети ми виділили наступні **завдання**:

1. Окреслити висвітлення ролі жінки у виробничій сфері Донбасу на сторінках преси.
2. Проаналізувати зображення жінки поза виробничою сферою Донбасу.

У роботі ми послуговуємося такою **методологією**, як метод критичного аналізу джерел, загальнонаукові методи аналізу і синтезу, метод якісного контент-аналізу та щільного аналізу.

Хронологічними рамками дослідження є 1941-1942 роки. Це обумовлено тим, що переважно на них припадає період окупації Донбасу військами Третього рейху.

Історіографія. Олена Стяжкіна в праці «Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років» розглядає проблематику жіночого досвіду життя в окупації. Дослідниця концентрується на варіативності стратегій виживання на основі трьох конкретних жіночих історій.³

У роботі Андреи Пето «Гендерний досвід Другої світової війни в Угорщині: жінки як жертви та учасниці злочинів» також висвітлюється тема специфічних гендерних аспектів Другої світової війни та залучення жінок до злочинів нацистського режиму на прикладі Угорщини.⁴

³Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. 384 с.

⁴Андреа Пето. Гендерний досвід Другої світової війни в Угорщині: жінки як жертви та учасниці злочинів// Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей,

Гелінада Грінченко у статті «Радянські жінки на примусових роботах Третього рейху: (об)риси (по)воєнних (ре)презентацій» виокремлює особливості жіночого досвіду у вимушених депортаціях на роботу в нацистську Німеччину.⁵

У праці Гіроякі Куромії «Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки»⁶ та колективній монографії за редакцією Володимира Кулікова і Ірини Склокіної «Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу»⁷ частково окреслюється становище жінок на Донбасі напередодні та в роки німецько-радянської війни.

У статтях Д.М. Титаренка «Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону»⁸, «Окупаційна періодика про соціально-економічний стан Донеччини в 1941-1943 рр.»⁹ та «Офіційна преса Донеччини в період німецько-фашистської окупації (1941-1943)»¹⁰ вивчається відображення соціальних, культурних та економічних особливостей Донбасу в місцевій окупаційній пресі.

За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015.

⁵ Гелінада Грінченко. Радянські жінки на примусових роботах Третього рейху: (об)риси (по)воєнних (ре)презентацій// Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей, За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015.

⁶ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 510 с.

⁷ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018. 244 с.

⁸ Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону / Д. М. Титаренко // Вісник Харківської державної академії культури : Зб. наук. праць. Вип. 4 / Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко. – Харків : ХДАК, 2001.

⁹ Окупаційна періодика про соціально-економічний стан Донеччини в 1941- 1943 рр. / Д. М. Титаренко // Історичні і політологічні дослідження. – 1999. – № 1-2.

¹⁰ Офіційна преса Донеччини в період німецько-фашистської окупації (1941-1943) / Д. М. Титаренко // Зб. праць науково-дослідного центру періодики ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2000.

Джерельна база дослідження зумовлена доступністю матеріалів у вільному доступі і ними є: газета «Донецкий вестник», що випускалася переважно російською мовою в м. Юзівка (сучасне м. Донецьк) протягом 1941-1943 рр.; газета «Нове життя (Ворошиловград)» - друкувалася переважно українською мовою в 1942-1943 рр. у м. Ворошиловград (сучасне м. Луганськ); «Маріупольська газета» - видавалася переважно українською мовою у м. Маріуполь протягом 1941-1942 рр. Загалом нами було опрацьовано 49 статей зі згаданих газет.

Структура роботи зумовлена її метою і складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел і літератури.

Розділ I. Жінка та виробнича сфера на Донбасі

1.1. Донбас напередодні та на початку німецько-радянської війни. Жіноча праця

За переконанням дослідників, сприйняття Донбасу як «іншого»/окремого/особливого регіону формується та утверджується протягом 1920-1930-их рр. Основними категоріями, за якими очевидці (мандрівники, добровільні чи вимушені переселенці тощо) визначали відмінність регіону, були його ландшафти – як природні, так і штучно створені¹¹. Окрім них, ще й ритм і спосіб життя місцевого населення.¹² Наприкінці 1930-их рр. рівень урбанізованості регіону досягає найвищих показників серед інших частин УРСР. У створених в 1938 р. Сталінській та Ворошиловградській областях нараховувалося відповідно 78,1% та 65,7% міського населення.¹³

На кінець 1930-их – початок 1940-их рр. Донбас традиційно залишався центром промислового потенціалу СРСР та, у зв'язку з цим, стратегічно важливим для радянського керівництва регіоном. Поглянемо на кількісні показники виробничо-добувних потужностей Донеччини та Луганщини напередодні німецько-радянської війни, які наводить Станіслав Кульчицький. Найбільше новостворених промислових підприємств припадало саме на Донецько-Придніпровський регіон: їх з'явилося тут 12. Конкуренцію йому становили Уральський регіон з сімома новобудовами та Центральноросійський з шістьма. За рахунок важкої промисловості Донбасу Україна займала друге місце після Німеччини на загальноєвропейському

¹¹ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 56.

¹² Там само.- С. 56.

¹³ Там само. – С.30, 32.

ринку виплавки чавуну та входила до четвірки світових лідерів у вуглевидобувній промисловості.¹⁴

На зміцнення позицій регіону як «всесоюзної» кочегарки та творення «радянського проєкту Донбасу» великий вплив мала форсована індустріалізація. Вона здійснювалася традиційним для Радянського Союзу екстенсивним шляхом максимального використання матеріальних та людських ресурсів. У цьому контексті варто згадати і рекорд робітника Стаханова, здійснений на кадіївській шахті «Центральна-Ірміно» у 1935 році. Норму було виконано на 1400%, і це стало поштовхом до виникнення всесоюзного стаханівського руху з перевиконання встановлених стандартів виробітку¹⁵. Ми вважаємо, що його можна назвати надгалузовим робітничим трендом другої половини 1930-их рр, батьківщиною якого став Донбас.^{16 17}

Шейла Фицпатрик називає другу половину 1930-их рр. переломним часом для СРСР¹⁸. Це був період значного відходу від цінностей більшовицької революції. Він приніс низку змін у культурне та соціальне життя радянського суспільства. Особливо це стосувалося питання жіноцтва та родинної сфери. Ліквідація у 1930-му році жінвідділів та заміна їх на жінсектори, що зрештою теж були розформані в 1934 р., вплинула на утвердження нової організації регулювання (хоча частіше відсутності цього регулювання) питань, якими займалися ці структури; заборона абортів у 1936

¹⁴Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В.К.Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 267-269.

¹⁵ Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В.К.Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 266.

¹⁶Там само. – С. 266.

¹⁷ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 535.

¹⁸ Sheila Fitzpatrick. In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War. Princeton, 2000. – P. 303.

р. як частина курсу на зміцнення сім'ї тощо¹⁹. Крім того, відбувалося відкидання експериментальних методів освіти 1920-их рр. та повернення літературі й музиці ХІХ ст. статусу зразковості. І, звичайно, всеохоплюючі «чистки»...²⁰

«Великий терор» - під такою назвою ввійшли до історії пізні 1930-ті рр. Класично під «Великим терором» розуміють 1937 та 1938 рр.²¹ Однак, як зазначає Лоренс Ріс у праці «Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна», весь період утвердження Сталіна при владі, тобто всі 1930-ті роки, супроводжувалися пошуком «внутрішніх ворогів» - іноземних агентів, троцькістів, зрадників. На думку дослідника, визначальну роль у цьому процесі відіграв власне характер Сталіна – «вождь» був конче недовірливою людиною.²²

Великий вплив «чистки» мали і на Донбас. З-поміж іншого, Великий терор торкнувся вугільної галузі. Динаміка видобутку вугілля у 1936 р. почала не задовольняти керівництво держави, і розпочався пошук винних. Масові вироки за «шкідництво» стали нормою життя для робітників та інженерно-технічних працівників. Вже протягом серпня-вересня того ж 1936 року було засуджено не менше 600 осіб: найбільше серед них було робітників вугільної промисловості (146) та машинобудівельників і металургів (115)²³. Однак це був лише початок, і протягом 1937-1938 рр. «чистки» досягли таких масштабів, що комсорги мали щоквартально звітуватися НКВС про кількість

¹⁹ Там само. – Р. 303.

²⁰ Sheila Fitzpatrick. *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War*. Princeton, 2000. – Р. 303.

²¹ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 359.

²² Ріс Лоренс. Тирани і Друга світова війна/пер. з англ. Катерина Діса. - 3-тє вид. – К.:Лабораторія, 2022.

²³ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у ХVІІ–ХХІ ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – С.532.

виявлених «шкідників». Фактично цей процес також перетворився у своєрідне виконання норми.²⁴

У липні 1937 р. Саркісова, що був колишнім обкомом секретаря партії, а на той момент директором «Донбасвугілля», заарештували разом із майже всіма його колегами. Того ж року був заарештований та розстріляний Гварахія – директор директор Макіївського металургійного заводу. Та сама доля спіткала Гугеля, директора заводу «Азовсталь», та головного інженера Донецького вугільного комплексу Бажанова і низку інших керівників²⁵. Загалом протягом травня-серпня 1938 р. було репресовано 29 з 32 головних службовців «Донбасвугілля». За два роки було репресовано щонайменше 25% директорів шахт та головних інженерів вугільної промисловості Донбасу. Інтенсивно проходили чистки і в лавах компартії. На червень 1938 р. з 76 членів Сталінського обласного комітету партії було репресовано 70.²⁶ А на Луганщині каральними органами протягом 1937-1938 рр. було винесено вирок для 12929 осіб (для порівняння у 1929-1935 рр. – 6 218 особам) – переважну частину з них становили різного штибу працівники промисловості та керівники місцевих партійних осередків.²⁷

Наведені процеси мали два важливі в контексті початку 1940-их рр. наслідки: по-перше, вони значно доклалися до кадрового дефіциту серед робітників та інженерів промисловості Донбасу; по-друге, у симбіозі з досвідом Голодомору вплинули на стратегії реагування на умови окупації та виживання в них. Випрацювані протягом другої половини 1930-их рр. звички прийняття рішень винятково через накази «згори», дистанціонованість громадян одне від одного та за замовчуванням підозріле ставлення до кожного

²⁴ Там само – С. 532.

²⁵ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 317-322.

²⁶ Там само. – С. 317-322.

²⁷ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – С. 532-544.

– це спричиняло атомізованість суспільства та зменшувало опір нацистській окупації²⁸.

Окремо слід розглядати досвід жіночих стратегій виживання та повсякдення в окупації. Детальніше ми звернемося до розгляду цієї тематики на наступних сторінках. Однак варто зазначити, що в умовах мобілізації чоловіків на фронт жінки мали перебрати на себе чоловічі ролі – «стати замість батька та чоловіка»²⁹. Жінки освоювали роботу вагонника, лісогона, вибійника в шахтах. На 1944 р. серед підземних робітників вуглевидобувних підприємств жінки становили 43%, наземних – 56%³⁰. А радянська преса у Ворошиловградській та Сталінській областях у перші дні війни майоріла заголовками про те, що працювати на шахти прийшло 15 тисяч жінок (юних дівчат та домогосподарок)³¹. Крім того, гасло «стати замість» визначало подальші моделі соціальної поведінки жінок на окупованих територіях.³²

Характерною для радянської влади була політика рівності статей, «розкріпачення» жінки, звільнення від «кухонного ярма». Агітаційні компанії з мобілізації жінок на працю та політичну діяльність набули розмаху ще з середини 1920-их рр. разом із згортанням НЕПу та проголошенням курсу на індустріалізацію. Під час першої п'ятирічки по всьому СРСР планувалося найняти до промислового виробництва 1600000 працівниць³³. Тим не менше пріоритетною все одно залишалася чоловіча праця. Як пише Венді Голдман,

²⁸ Goldman Wendy Z., Filtzer Donald. *Fortress Dark and Stern: The Soviet Home Front during World War II*/ New York: Oxford University Press, 2021. – P. 35

²⁹ Окуповані жінки: жіноче повсякдення у роки Другої Світової війни // Українські жінки у горнилі модернізації. Колективна монографія під загальною редакцією Оксани Кісь – Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – С. 237.

³⁰ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 101.

³¹ Окуповані жінки: жіноче повсякдення у роки Другої Світової війни // Українські жінки у горнилі модернізації. Колективна монографія під загальною редакцією Оксани Кісь – Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – С. 237.

³² Там само. – С.237.

³³ Голдман В. Женщины у проходной. Гендерные отношения в советской индустрии (1917–1937 гг.) / пер. с англ. Лобовская В.Ю. Москва: РОССПЭН, 2010. – С. 258.

велика кількість жінок вважали, що саме це стало причиною «провалу» планів першої п'ятирічки.³⁴

Частка робітниць у вуглевидобувній промисловості в 1930-их рр. помітно зростала. Між 1933 і 1936 рр. вона підвищилася з 15,5% до 20%³⁵. Переважно жінки опановували спеціальності, що не потребували високої специфічної кваліфікації: чорноробів, відкатниць, плитових, лампових³⁶. До речі, спеціальність «лампова» позначалася винятково фемінітивом, що вказувало на цілковите освоєння цієї роботи жінками. Активно жіноча праця залучалася до будівельних робіт на підприємствах різних галузей. Наприклад, прокладанням рейок на Краматорському металургійному заводі займалися переважно жінки. Чоловіки ж – організовували процес та наглядали за ним³⁷. Таким чином, проголошена рівність статей на практиці здійснювалася лише частково. У 1930-их рр. на Донбасі починає розвиватися легка промисловість, що сприяло створенню нових робочих місць для жінок. З'являються швейні фабрики в Краматорську, Алчевську, Маріуполі та Ворошиловграді.³⁸

На Донбасі була створена перша жіноча тракторна бригада у колгоспі ім. Леніна села Старобешеве. Її засновницею та першою в СРСР жінкою-трактористкою стала Паша Ангеліна (Прасков'я Микитівна Ангеліна, 1912-1959). Постать та біографія Паши Ангеліної набули сакрального значення для радянської пропаганди сільськогосподарських рекордів праці. Жінка отримала звання Героя соціалістичної праці, ордени Леніна, орден Трудового Червоного прапора, декілька разів ставала переможницею аграрних виставок. Одна з

³⁴ Голдман В. Женщины у проходной. Гендерные отношения в советской индустрии (1917–1937 гг.) / пер. с англ. Лобовская В.Ю. Москва: РОССПЭН, 2010. – С. 258.

³⁵ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – С. 532.

³⁶ Українські жінки у горнилі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. - С.139-140.

³⁷ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018 – С.100-103.

³⁸ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 100-103.

вулиць Донецька була названа на її честь.³⁹ У 1937 р. стала депутаткою Верховної Ради СРСР та написала низку автобіографій та невеличку книгу «Моя бригада» (Київ, 1938 р.). Протягом 1941-1943 рр. разом з родиною перебувала в евакуації у Казахстані.⁴⁰

Гіроякі Куромія висновує, що становище жінок на Донбасі на початку 1940-их рр. було особливо тяжким⁴¹. Жінки змушені були поєднувати тяжку фізичну працю, догляд за дітьми – мережа дитсадочків була далеко не досконалою, та заняття домашнім господарством. Два останні пункти, незважаючи на декларовані гасла про звільнення жінок від «кухонного ярма», фактично цілком лягали на їх плечі. Жінки дбали про присадибні ділянки. Їх наявність була характерною для шахтарських поселень. Також відповідали за харчування родини і навіть охайний зовнішній вигляд чоловіків-шахтарів. Ті поверталися з роботи вкрай виснаженими та й загалом не були націлені на ведення господарства відповідно до усталених поглядів на гендерні ролі.⁴² До тяжкого становища жінок доклалися ще й закони прийняті протягом 1938-1940 рр. Вони робили умови праці значно жорсткішими. За ними передбачалося: звільнення після трьох порушень, введення трудових книжок, заміна семигодинного робочого дня восьмигодинним, прикріплення робітників до підприємств. За недотримання встановлених правил передбачалася кримінальна відповідальність.⁴³

³⁹ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – С. 453.

⁴⁰ Sheila Fitzpatrick. *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War*. Princeton, 2000. – P. 305-322.

⁴¹ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С.364.

⁴² Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 135.

⁴³ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002 – С. 364.

Одним із перших мобілізаційних заходів після вторгнення нацистської Німеччини на територію СРСР була евакуація. Протягом двох перших днів німецько-радянської війни була створена Рада з евакуації. За трішки більше, ніж рік, під її егідою на неокуповані терени держави було перевезено понад 2400 промислових підприємств, 8 мільйонів тварин та 25 мільйонів осіб⁴⁴. Евакуація заводів Донбасу, як стратегічно важливих для держави об'єктів, передбачалася у першочерговому порядку. Відтак, спасіння не населення, а матеріальних цінностей та техніки було пріоритетним для влади. Що стосується евакуації людей, то вона відбувалася переважно з великих міських центрів, де розташовувалися підприємства оборонної промисловості. Близько 500 великих підприємств було вивезено вглиб СРСР⁴⁵. Разом з ними евакуації підлягали кваліфіковані робітники – насамперед інженерно-технічний склад. Загалом з території УРСР виїхало (самостійно та в рамках евакуації) близько 3,5 млн осіб. Серед них 335 тис. осіб – з Києва та 500 тис. осіб – з Донбасу.⁴⁶

Евакуація Сталінської області розпочалася 26 серпня. Евакуація промислових потужностей відбувалася в екстремальних смертельно небезпечних для людей умовах обстрілів, пожеж, вибухів та бомбардувань. Діяти доводилося максимально оперативно, адже лінія фронту невпинно рухалася у східному напрямку. Багато стратегічно важливих для оборонного виробництва об'єктів демонтовували перед самим виходом Червоної армії з територій. Надлюдськими зусиллями відбувалися фантастичні речі. Одним із таких був демонтаж генератора Зуївської електростанції за 10 годин. Зауважимо, що виконати його планували за 7 діб. Все обладнання, що не встигали чи не могли евакуювати підлягало знищенню. Те ж стосувалося шахт – їх планувалося підірвати або затопити.⁴⁷ Оцінюючи евакуацію заводів

⁴⁴ Goldman Wendy Z., Filtzer Donald. Fortress Dark and Stern: The Soviet Home Front during World War II/ New York: Oxford University Press, 2021. – P. 19-23.

⁴⁵ Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 2. – С. 7.

⁴⁶ Там само. – С. 7.

⁴⁷ Goldman Wendy Z., Filtzer Donald. Fortress Dark and Stern: The Soviet Home Front during World War II/ New York: Oxford University Press, 2021. – P.23, 47-49.

Донбасу, дослідники зазначають, що вона відбувалася не ефективно. Забагато часу та зусиль витрачалося на процеси руйнування та ліквідацію в'язнів у тюрмах. Це робилося для того, щоб запобігти їх використанню як робочої сили чи, можливо, навіть мобілізації до нацистської армії.⁴⁸

Після приходу нацистської армії територія України була поділена на 4 окупаційні зони. Сталінська та Ворошиловградська області, разом з Чернігівською, Сумською та Харківською потрапили до Зони військової адміністрації. Гітлер розумів стратегічну важливість промислових та сировинних потужностей Донбасу для ведення війни та розраховував на них. Однак отримало їх нацистське командування у напівзруйнованому стані. Для економічної окупаційної політики, зокрема, відбудови промислово-видобувних потужностей, також створювалися спеціальні зони. Донбас увійшов до зони, що в 1941-1942 рр. спершу називалася «Південь», а потім «Дон-Донець».⁴⁹

1.2. Висвітлення професійних іпостасей жінки на шпальтах окупаційної преси

Населення УРСР, внаслідок встановлення нацистської влади, опинилося водночас під тягарем двох чинників – радянськості й окупованості⁵⁰. Радянськість полягала насамперед у звичці уявляти себе маленькою частинкою чогось великого – а конкретно Країни Рад. Але разом з тим, радянська ідеологія навчала громадян бути завжди пильними, відокремленими, готовими до «знищувальних дій» як щодо себе, так і щодо інших. Ханна Арендт стверджує, що нацистський та радянський режими мають доволі схожу природу, адже вони є тоталітарними.⁵¹ Для них обох

⁴⁸ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 379.

⁴⁹ Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1. — С.450.

⁵⁰ Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. – С. 25-34.

⁵¹ Там само. – С. 25-34.

основною метою є не встановлення «деспотичного володарювання над людьми, а встановлення такої системи, у якій люди абсолютно не потрібні»⁵². Для зміцнення своєї влади на окупованих територіях нацисти використовували різні засоби пропаганди. Одною з них була преса. За відсутності альтернативних друкованих періодичних видань її читала значна частка населення.⁵³

На окупованих нацистською армією територіях вводилася обов'язкова трудова повинність, як для чоловіків, так і для жінок віком від 18 до 55 років. На сторінках газети «Донецкий вестник», знаходимо такі оголошення від місцевих органів окупаційної влади до громадян:

Все работоспособные мужчины и женщины свыше 14 лет, которые да сего времени не имеют работы, должны явиться для перерегистрации на биржу труда гор. Сталино или по, от деления биржи, имея при себе карточки явки, а следующие установленные сроки: Мужчины 1 раз а две недели; женщины 1 раз в месяц.⁵⁴

Бачимо, що біржі праці більше уваги приділяли контролю та пошуку роботи для працездатного чоловічого населення – воно мало перереєстровуватися вдвічі частіше, ніж жінки. Однак домогосподарки та юні дівчата також розглядалися як ресурс для трудової мобілізації. Олена Стяжкіна влучно зазначає, що для нацистської влади, як і для радянської, було притаманне ставлення до жінки як істоти-додатка до чоловіка, особи другорядної, проте такої, що можна використати як додатковий резерв для армії праці.⁵⁵

В опрацьованих нами статтях з окупаційної преси, де йшлося про важку промисловість Донбасу, критично мало специфічних згадок про робітниць-жінок: домінуючим є маскулінний дискурс з дійовими особами чоловіками.⁵⁶

⁵² Цитуємо за: Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. – С. 28.

⁵³ Україна в Другій світовій війні. Погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1. – С. 644-651.

⁵⁴ Биржа труда//Донецкий вестник. 1942. 2 апреля. – С.4.

⁵⁵ Окуповані жінки: жіноче повсякдення у роки Другої Світової війни // Українські жінки у горнілі модернізації. Колективна монографія під загальною редакцією Оксани Кісь – Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – С. 247.

⁵⁶ Див.наприклад: Местная промышленность и ее продукция// Донецкий вестник. 1942. 18 января. С.4.

Однак у статті під назвою «Сыны мои, говорит вам мать» у номері від 23.11.1941 р. «Донецкого вестника» є вкладена у вуста літньої жінки цитата, що свідчить про збереження владою у публічному просторі за жінками ролі виконавиць тяжкої фізичної праці: «Мы сами, женщины, будем добывать уголь».⁵⁷ Також у статті «Жизнь входит в нормальное русло» у номері від 21.12.1941 р. тої же газети описується героїчна оборона робітниць рудника від «знищення його комуністами» перед приходом нацистської армії: «...Но тем не менее о готовящихся взрывах узнали женщины рудника и с топорами бросились к шахтам, чтобы отстоять их...».⁵⁸

Суттєво частіше жінки на шпальтах преси згадуються у медичній та освітній сферах. За твердженням Володимира Кулікова та Ірини Склокіної, такі професійні тенденції були традиційними для населених пунктів Донбасу. Недоліком було те, що заробітна плата представників цих спеціальностей була нижчою, ніж працівників важкої промисловості. Однак для мономіст регіону характерним був зв'язок містотвірного підприємства з усією сферою послуг, тож цей мінус у мирний час міг компенсуватися, наприклад, місцем у дитсадочку для дитини, санаторними путівками, преміями тощо.⁵⁹

Відтак, на сторінках «Донецкого вестника» у номері від 30.11.1941 р. знаходимо статтю, присвячену молодій лікарці Митрофановій під однойменним заголовком «Врач Митрофанова». У ній ідеться про дівчину, що, нібито, долею випадку, щойно закінчивши медичний інститут, стає завідуючою дитячої лікарні. Мета статті – показати, як завдяки сумлінній праці Митрофанової «громадное дезорганизованное хозяйство» перетворюється на лікарню «в полном и образцовом по рядке».⁶⁰ Рубрика «Письмо в редакцию» тієї ж газети (номер від 25.09.1942) містить лист із

⁵⁷ Сыны мои, говорит вам мать// Донецкий вестник. 1941. 23 ноября. – С. 3.

⁵⁸ Жизнь входит в нормальное русло// Донецкий вестник. 1941. 21 декабря. – С.4.

⁵⁹ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 103.

⁶⁰ Врач Митрофанова// Донецкий вестник. 1941. 30 ноября. – С.3.

подякою від пацієнтки А. М. Кулікової лікарці Катерині Трофимівній Михальченко: «Правильно поставленный врачом Михальченко курс лечения в течение месяца возвратил мне возможность работать правой рукой, которая до поступления в лечебницу совершенно не действовала».⁶¹ Не менш компліментарно описується робота медперсоналу у статті «Городская водолечебница» (випуск газети «Донецкий вестник» від 19.02.1942): «Смотрю я, говорит больной И.С.Дьячков, и не могу налюбоваться, как изо дня в день с необычайной точностью выполняет свои обязанности массажистка 70-летняя Надежда Николаевна Богомолец».⁶² А в статті «Село Черкаське» газети «Нове життя (Ворошиловград)» маємо згадку про подяку жінкам «лікарю-гінекологу і педіатру Ганні Варламівні Тищенко та її помічниці молодій спеціалістці акушерці Добріяновій»⁶³. Такі натхненні оповіді про професіоналок своєї справи мали показувати жінкам зразки для наслідування та спонукати юних читачок навчатися та сумлінно працювати на користь Третього Рейху.

Також знаходимо висвітлення вкладу жінок до освітньої сфери. У розлогій статті про відбудову села Старо-Михайлівка («Донецкий вестник, 25.09.1942) є інформація про школу та вчительок, що в ній працюють: П.Т. Балмакова, яка має 28 років педагогічного стажу та М.І. Ткаченко з 17-річним досвідом роботи в школі. Інші вчителі, крім директора А.І. Ростопира, не згадані поіменно, тож можемо припустити, що названі жінки виокремлені за критерієм досвідченості (на цьому робиться очевидний акцент).⁶⁴ Про «опытнейшую учительницу» 18-ої школи міста Юзівки Марію Миколаївну Колесникову йдеться також під заголовком «Первый звонок» («Донецкий вестник, 03.09.1942). Тут описується перший шкільний день 1-А класу, що складається з 35 хлопчиків.⁶⁵ На третій сторінці цього ж номеру вміщена фотографія вчительки, що стоїть поміж дітьми, які зосереджено сидять за

⁶¹ Врач Митрофанова// Донецкий вестник. 1941. 30 ноября. – С.3.

⁶² Городская водолечебница// Донецкий вестник. 1942. 19 февраля. – С. 4.

⁶³ Село Черкаське// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 10 января. – С. 3.

⁶⁴ Старо-Михайловка// Донецкий вестник. 1942. 25 сентября. – С. 3.

⁶⁵ Первый звонок// Донецкий вестник. 1942. 3 сентября. – С. 3.

партами.⁶⁶ Вона турботливо стежить за ними та допомагає впоратись із завданням. Високо оцінюються педагогічні навички героїні статті «Дети за партами» Людмили Олександрівни Томіліної («Донецкий вестник», від 27.10.1942): «...Когда она приходит на урок, ей не нужно тратить дорогое время на создание тишины и порядка. Учительница приучила учащихся к тому, что они заранее готовят тетради и ручки. Начинается урок арифметики...».⁶⁷ Образ освіченої жінки-педагога підноситься на шпальтах газети «Донецкий вестник» (стаття «На жатву вышел свободный крестьянин. Уборка урожая в Старо-Керменчикском районе», від 30.07.1942) ще тим, що вона не цурається фізичної роботи: «...В другом месте я встретил учительницу, вязавшую не хуже крестьянок снопы. Она решила летние каникулы работать в поле. - Сейчас нужны рабочие руки. Бездельничать преступление перед родиной...».⁶⁸

Наступний професійний контекст, у якому виринає на сторінках газет жінка, це зайнятість у сільському господарстві. Крім того, питанню постачання міст та містечок сільськогосподарською продукцією, насамперед овочами, у пресі відводиться помітне місце.⁶⁹ У статті під назвою «Пригородное хозяйство № 5» («Донецкий вестник», від 04.12.1941) висвітлюється кропітка праця робітниць у парниках, якими керує агроном Кашинський Микита Захарович.⁷⁰ У першому підрозділі вже йшлося про те, що типовими були ситуації, коли жінки виконували роботу, а чоловіки займалися її організацією та контролем. Цікавим є речення: «Работницы хозяйства при активной помощи домохозяек заканчивают копку грядок»⁷¹. Висновуємо, що «работницы хозяйства» - це штатні працівниці приміського господарства №5, що отримують заробітну плату. «Домохозяйки» ж – жінки,

⁶⁶ Первый звонок// Донецкий вестник. 1942. 3 сентября. – С. 3.

⁶⁷ Дети за партами// Донецкий вестник. 1942. 27 октября. – С. 3.

⁶⁸ На жатву вышел свободный крестьянин. Уборка урожая в Старо-Керменчикском районе// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.

⁶⁹ Див.: Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.

⁷⁰ Пригородное хозяйство №5// Донецкий вестник. 1941. 4 декабря. – С.3.

⁷¹ Там само. – С. 3.

що працюють на волонтерських засадах, такі механізми практикувалися, як радянською, так і нацистською владами.⁷² Ідеалізована картина роботи жінок у полі змальовується у статті «Уборка урожая» («Донецкий вестник», номер від 26.07.1942). Тут також окреслюється ідеологічний наратив «звільнення» німцями Донбасу від радянської влади: «Веселые девушки подбирают колосья, вяжут снопы и ставят их рядами. В глазах каждой из них сияет улыбка и в сердце бьется радость. Спасибо славным войнам Германии. Они принесли, нам право пожинать плоды своего труда на свободной земле».⁷³

Окупаційна влада планувала залучати жінок до сільськогосподарських експериментів. Одним із них був розвиток вирощування тютюну. Такі перспективи окреслюються у статті «Табаководство и его перспективы на Украине» («Донецкий вестник», номер від 10.11.1942). Тут йдеться про плани навчити українських жінок монотонній процесу обробки тютюну та тонкощів його вчасного збору. Рядок «...и всегда добиваться от них успешного практического выполнения» неперозоро натякає на планово жорсткі умови праці.⁷⁴

До слова, для жінок начебто найбільш урбанізованого регіону України робота на присадибних ділянках була, на диво, звичною справою. Причина полягала у тому, що життєвий простір міст/містечок, які з'являлися навколо підприємств та шахт, був «конгломератом селищ»⁷⁵. Крім того, керівництво «Донбасенерго» системно займалося виділенням для своїх робітників ділянок з посівного фонду. Це вважалося однією із статей продовольчого

⁷² Там само. – С. 3.

⁷³ Уборка урожая// Донецкий вестник. 1942. 26 июля. – С. 3.

⁷⁴ Табаководство и его перспективы на Украине// Донецкий вестник. 1942. 10 ноября. – С. 3.

⁷⁵ Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. – С.

забезпечення.⁷⁶ А для голодних років окупації наявність власної родини почасти була справжнім спасінням.⁷⁷

Крім наведених професійних іпостасей, бачимо також залучення жінок до сфери послуг. Натрапляємо на оголошення про пошук офіціанток (саме з використанням фемінітиву), зокрема, у номері «Донецкого вестника від 12.03.1942 р.»⁷⁸ А також на численні вакансії машиністок та перекладачок, що традиційно розміщували у рубриці «Реклама» на останніх сторінках номерів.⁷⁹

1.3. Робота в Німеччині

Остарбайтери та остарбайтерки – це одна з основоположних тем у вивченні Другої світової війни. Прикметно, що перша відправка робітників до Третього рейху відбулася саме з Донбасу. Це була тисяча кваліфікованих працівників, що відбули ешелонам з міста Сталіно 15 лютого 1942 року⁸⁰. Досвід примусової праці радянських жінок у нацистській Німеччині, які станом на вересень 1944 р. склали 49,8% від загальної кількості остарбайтерок, має низку специфічних проблематичних питань. Серед них: фізичне та сексуальне насилля місцевими чоловіками й остарбайтерами, аборти та народження і опіка над дітьми, експериментальна медицина, інтимне життя, проституція тощо.^{81 82}

Оголошення від бірж праці про набір робітників для відправки до Німеччини не мають чіткої гендерної диференціації, тобто спрямування

⁷⁶ Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018.- С. 132

⁷⁷ Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. – С.

⁷⁸ Офіціантка//Донецкий вестник. 1942. 12 марта. – С. 4.

⁷⁹ Див. там само.

⁸⁰ Україна в Другій світовій війні. Погляд з XXI століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смоля та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1. – С. 385.

⁸¹ Там само. – С. 385.

⁸² Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей, За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. – С. 233-251.

винятково на чоловіків чи жінок. У кожному з них, опрацьованих нами, йдеться водночас про жінок та чоловіків. Наприклад, в оголошенні на сторінках «Маріупольської газети» від 29.01.1942 р. читаємо: «В основном работа желающим поехать в Германию будет предоставляться: мужчинам – в горной промышленности и сельском хозяйстве, а женщинам в сельском и домашнем хозяйстве»⁸³. Або ж наступне: «Все мужчины и женщины, которые вербовались для отправки в Германию, получают 2 и 3 марта 1942 г. карточку отъезда» («Донецкий вестник», номер від 01.03.1942). У більшості оголошень нейтрально йдеться про набір «робітників» без зазначення статей.⁸⁴ Гелінада Грінченко, йдучи за теорією Г. Бока, зазначає, що для ідеології націонал-соціалізму «чим нижче на шкалі расових пріоритетів знаходилися ті чи інші національності, тим меншого значення надавали статевим відмінностям їхніх представників у певних просторах дій».⁸⁵

Проте, якщо поглянути на пропаганду поїздок на роботу до Третього рейху, то маємо сміливість стверджувати, що висвітлення жінки у ній все ж займало провідне місце. Можемо аргументувати цю тезу низкою вміщених на сторінки преси листів до родичів, друзів та знайомих, адресантками яких є жінки, що відбули до Німеччини. Звичайно, в них ми не знаходимо ні об'єктивного опису умов побуту та праці, ні щирих вражень авторок. Ці листи покликані зобразити ідеальну картинку життя в «цивілізованій державі», тому проходили жорстку процедуру цензури. Наведемо уривки з них:

Мама, доехали мы очень хорошо и я сразу же бы ла направлена, на место, где сейчас и нахожусь. Живется, мне очень хорошо. (...)Ах, мамочка, какая здесь красота и культура, и в доме и на улице! При уборке квартиры,, например, и вообще при всякой работе всегда бываешь совершенно чистая, даже руки не , пачкаются, потому что самое трудное делают машины.(...)В магазинах много всего: мяса, масла, конфет, хлеба, макарон, орехов, вообще всего.(...). Передайте привет всем знакомым девочкам и советуйте им то же как можно

⁸³ Оголошення від біржі праці// Маріупольська газета. 1942. 29 января. – С. 4.

⁸⁴ Див. там само.

⁸⁵ Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей, За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. – С. 239.

скорее ехать к нам сюда – на работу. И знайте, мама, что я совсем счастлива, только очень беспокоюсь о вас.⁸⁶ («Донецкий вестник», номер від 26.03.1942)

Здравствуй, дорогая моя подруга Лариса! (...)Нахожусь я в Дуйсбурге. Этот город очень красивый. (...)Действительно, здесь процветают свобода и культура. Я советую каждому побыть здесь. (...) Нас — 35 человек. Живем весело и дружно. Питание очень хорошее.⁸⁷ («Донецкий вестник», номер від 12.04.1942)

Добрый день, господин Шнурре! В первых строках моего коротенького письма сообщаю Вам, что я счастливо доехала. (...)Но перед нами стояла иная земля, держащая на себе громадные, аккуратно построенные заводы, фабрики, красивые дома с зеркально чистыми улицами, с хорошими и образованными людьми. Этого мы никогда не видели в России. Здесь мы действительно убедились, что Великая освобождая нас от большевистского ига, принесет нам счастье, свободу и культуру. И з этим нет ни какого сомнения. (...) Встретили нас очень дружелюбно. Спасибо за их заботу! Живется нам здесь хорошо и весело.⁸⁸ («Донецкий вестник», номер від 12.04.1942)

Мои дорогие! Как я уже сообщила, нахожусь в Дюссельдорфе. Работаю в одной швейной мастерской. Вы себе не можете представить, что это за чудный город. Ни в сказке сказать?, ни пером описать. А как здесь одеты люди! (...) Все чисто, аккуратно. Нам выдали белье, простыни, наволочки, одеяла. В квартире — душ и столовая. Кормят нас хорошо и в достаточном количестве. Я не жалею, что поехала сюда. До свидания. Целую всех. Ваша Женя.⁸⁹ («Донецкий вестник», від 30.07.1942)

Привет из Кельна! Дорогие родители! (...) Вы, видно, очень беспокоитесь обо мне. Если это так, то совершенно напрасно. Наша фабрика находится на расстоянии- 50 км от г. Кельна. Живем мы в 2 км от фабрики в хорошем общежитии. Мы полностью обеспечены постельным бельем и продуктами питания. Работа нетрудная. Пока все. Целую вас крепко. Лида Рыбальская. Кельн, 3 июня 1942 г.⁹⁰ («Донецкий вестник», від 30.07.1942)

Схожі сюжети також присутні на сторінках газети «Нове життя (Ворошиловград)» під заголовком «Розповідь про Німеччину». Цікава деталь – дівчина, від обличчя якої ведеться оповідь, згадує про вагітну остарбайтерку, якій керівництво нібито дало найлегшу роботу.⁹¹

Очевидно, що провідними меседжами в цих фактично штучних листах є, по-перше, заклик їхати на роботу до Третього рейху – через «прекрасні умови праці» та необхідність «хоча б раз в житті відвідати Німеччину». По-друге, висвітлення переваг устрою життя громадян в Німеччині та його рівня над становищем радянського населення. По-третє, конструювання

⁸⁶ Письмо// Донецкий вестник. 1942. 26 марта. – С.3.

⁸⁷ Письмо// Донецкий вестник. 1942. 12 апреля. – С.3.

⁸⁸ Письмо// Донецкий вестник. 1942. 12 апреля. – С.3.

⁸⁹ Письмо// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.

⁹⁰ Письмо// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.

⁹¹ Работа в Німеччині// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 21 августа. – С.2.

позитивного образу німців та їх доброго ставлення до мігрантів. Зважаючи на їх достатню лаконічність, можемо припустити, що жінки не висловлювали щирих вражень та емоцій.

У статті під назвою «Счастливого пути, дорогие земляки! 101 маршрут донбассовцев отправлен в Германию» («Донецкий вестник», випуск від 26.07.1942) з трьох проінтерв'юваних осіб – дві жіночої статі.⁹² Перша з них – це Клара Альошина з Горлівки, медсестра за освітою. Друга – Самай Анна Василівна з Маріуполя, колишня працівниця малярного цеху суднобудівного заводу. Обидві жінки зображуються вкрай охочими та позитивно налаштованими до роботи в Німеччині. Це ще один черговий приклад зразкової моделі реакції населення на впроваджувані окупаційною владою заходи.⁹³

Таким чином, ми з'ясували, що Донбас як ядро важкої індустрії СРСР мав стратегічно важливе значення, як для радянського, так і нацистського керівництв. У жіночому населенні окупованих територій Донбасу останнє бачило значний трудовий резерв. Це стосувалося і робітничих спеціальностей, насамперед залучення жінок до сільського господарства, і сфери послуг, освіти та медицини, де вони традиційно домінували. На шпальтах преси жінка найчастіше постає у ролі вчительки, лікарки чи працівницею сільського господарства. Водночас, присутність жінок у важкій промисловості в публічному дискурсі преси фактично ігнорується.

Окремою сторінкою для розгляду є вивезення жінок на роботи до Третього рейху. Як ми зазначали, радянські громадянки становили більшість загального числа привезених до нацистської Німеччини вимушених робітниць, а перший ешелон остарбайтерів був відправлений саме з міста

⁹² Счастливого пути, дорогие земляки! 101 маршрут донбассовцев отправлен в Германию// Донецкий вестник. 1942. 26 июля. – С.4

⁹³ Там само. – С. 4.

Сталіно. Нам вдалося побачити, що постаті жінки відводиться провідне місце у висвітленні та пропаганді роботи в Німеччині на сторінках преси. Туди вміщувалися насамперед саме жіночі особисті історії, листи та фотографії.

Розділ II. Жінка поза виробничою сферою

2.1. Діти, церква, кухня

Для націонал-соціалістичної ідеології сфера жіночого окреслювалася формулою «трьох К» - Kinder, Kirche, Küche (діти, церква, кухня).⁹⁴ Постать «жінки-матері» є одним із найбільш міфологізованих як у радянській, так і в нацистській ідеологіях.⁹⁵ На сторінках «Донецкого вестника» натрапляємо на сюжети про жінку-мати у двох значеннях – фактичному та метафоричному. Перший охоплює сферу опіки над матір'ю та дитиною – охорону їх здоров'я, тематичні громадські організації та інші практичні категорії. У метафоричному значенні «жінка-мати» використовується як збірний образ турботи, опіки та самопожертви на користь того, хто цього потребує.

Німецька жінка, її становище та захист німецькою державою на шпальтах преси зображується в якості ідеалу та почасти протиставляється радянському. Зокрема, у 33-му номері від 23.04.1942 р. зазначеної газети бачимо статтю під інтригуючим заголовком «Порабощена ли Германская женщина?».⁹⁶ У формі розлогого роздуму тут викладається ідея повної свободи жінки в Третьюму рейху і заперечуються закиди щодо обмеження її прав. Автор статті Н.Антонцев наголошує, що громадянки Німеччини мають всі можливості для здобуття освіти, розвитку своїх здібностей та самореалізації у низці сфер – сільському та домашньому господарствах, фабрично-заводській промисловості, канцелярії, науці та педагогіці. Народження дітей декларується основним та прямим призначенням жінки,

⁹⁴ Марта Гавришко. Галицькі феміністки 1930-х: нацистське "Кухня-Церква-Діти" не для нас. . [Електронне джерело]. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/halytski-feministky-1930-h-natsystske-kuhnya-tserkva-dity-ne-dlya-nas/> (Останнє відвідування 14.06.2022).

⁹⁵ Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019.

⁹⁶ Порабощена ли Германская женщина?// Донецкий вестник. 1942. 23 апреля. – С.2.

однак із заувагою про «добровільність вибору». Певно, основна думка статті полягає у наступній тезі: «Конечно, есть одна существенная разница между женщиной в Германии и в СССР. Женщина в Германии делает, только ту работу, которая соответствует ее силам.»⁹⁷

Подібний сюжет під назвою «Успех выставки» знаходимо в номері газети «Донецкий вестник» від 10.11.1942 р.⁹⁸ У центрі опису – подружжя Кікімових: Василь Петрович та Прасков'я Іванівна, що відвідують виставку, присвячену життю в націонал-соціалістичній Німеччині. Йдеться про те, що увагу жінки привертає фотографія молодої німецької матері з дитиною на відпочинку поблизу річки. В уста Прасков'ї Іванівни автором вкладаються наступні слова: «В советской стране женщина-работница: никогда не имела времени для отдыха. Она должна была днем работать на производстве, а вечером до поздней ночи – вести уборку дома».⁹⁹

Провідними ідеями статей «Як виглядає життя жінок і дівчат у Німеччині»¹⁰⁰, «Як живе німецький робітник»¹⁰¹ та «Більшовицьке «розкріпачення жінки»¹⁰², вміщених на сторінки газети «Нове життя (Ворошиловград)», є ефемерність радянської рівноправності статей. Натомість дійсність німецької жінки представляється як ідеал та зразок для наслідування. У статті «Більшовицьке «розкріпачення» жінки» натрапляємо на такі слова: «Советська жінка несвідома, темна і розумово відстала».¹⁰³ Відтак, нам видається, що нацистська пропаганда, називаючи радянську жінку «відсталою», ототожнює її постать з образом самої

⁹⁷ Порабощена ли Германская женщина?// Донецкий вестник. 1942. 23 апреля. – С.2.

⁹⁸ Успех выставки// Донецкий вестник. 1942. 10 ноября. – С.4.

⁹⁹ Там само. – С. 4.

¹⁰⁰ Як виглядає життя жінок і дівчат у Німеччині// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 2 декабря. – С. 2.

¹⁰¹ Як живе німецький робітник// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 4 октября. – С. 1.

¹⁰² Більшовицьке розкріпачення жінки// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 21 августа. – С.2.

¹⁰³ Там само. – С. 2.

радянської держави. В обличчі жінки на сторінках газет певною мірою персоніфікується власне сам Радянський Союз.

У наведених статтях бачимо конструювання контрасту між становищем німецької і радянської жінки з акцентом на експлуатації останньої. Також, для ще більшої переконливості у публічний простір почали додавати інформацію про масове залучення жінок до лав Червоної армії. «Жінка-військова» тотально суперечила націонал-соціалістичному світогляду. «Комунисты посылают на фронт и женщин» («Донецкий вестник», №7 від 22.01.1942)¹⁰⁴, «Женщина в красной армии» («Донецкий вестник», №86 від 24.10.1942)¹⁰⁵ такі заголовки з'являються на шпальтах преси у 1942 році. Відправку радянською владою жінок на фронт нацистська пропаганда обґрунтовувала дефіцитом людських ресурсів – живої сили.¹⁰⁶

Повертаючись до розгляду у пресі теми жінки-матері, звернімося до статті «Благотворительная организация „Мать и дитя" в Германии» («Донецкий вестник», №9 від 29.12.1941).¹⁰⁷ Тут подається нібито зразкова модель опіки держави над сферою родини та дитинства. Перспектива створення на теренах СРСР подібних до описаної організації структур мали посилювати прихильність жінок – юних дівчат та молодих матерів до окупаційної влади:

Женщина, которая должна стать матерью, если она нуждается в помощи, получает полное приданое для ребенка, помощницу для первоначального ухода за младенцем и т. д.(...)За время с 1934 по 1941 год организация «Мать и дитя» послала на бесплатный отдых на курортах около 500.000 матерей.(...) Своей помощью организация «Мать и дитя» охватывает всех, без различия положения, социальной принадлежности, имущественных отношений и т. д., но в первую очередь тех, кто нуждается в помощи.(...)Работа организации «Мать и дитя» только одно из многочисленных практических проявлений германского социализма.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Комунисты посылают на фронт и женщин// Донецкий вестник. 1942. 22 января. – С.4.

¹⁰⁵ Женщина в красной армии// Донецкий вестник. 1942. 24 октября. – С.3.

¹⁰⁶ Там само. – С.4.

¹⁰⁷ Благотворительная организация „Мать и дитя" в Германии// Донецкий вестник. 1941. 29 декабря. – С.3.

¹⁰⁸ Там само. – С.3.

У статті «Забота о здоровье в Германии» («Донецкий вестник», №32 від 19.04.1942) підноситься успіх нацистської Німеччини під у сфері охорони здоров'я матері та дитини. Декларується, що саме ці два суб'єкти, як майбутнє німецького народу, є центральними для медичної системи Третього рейху. Серед згаданих оздоровчих заходів: відправлення до санаторіїв для оздоровлення та відпочинку, видача вітамінних препаратів для дітей всіх вікових категорій – що, як декларує автор статті, призвело до подолання захворювання на рахіт. Глобальною метою проголошується боротьба з ревматизмом та туберкульозом, шляхом поширення практики проходження населенням Німеччини рентгену.¹⁰⁹

Прикметно, що в статті про всі ці заходи та зрушення говориться в контексті конкретного простору, тобто в рамках Німеччини. Абсолютно не йдеться про жодне введення чогось подібного на окупованих територіях попри те, що навіть піднімається актуальна для Донбасу тема рекреаційних заходів для підземних робітників: вітамінізація, монтування душових кабінок, штучні сонячні ванни тощо.¹¹⁰ Хоча певні аналогії між німецькою жінкою-матір'ю та українською як майбутнього нації можна знайти, якщо поглянути на наступну статтю. Вона називається «Семья и родина» і була вміщена до випуску №97 «Донецкого вестника» від 01.12.1942 р. Тут також йдеться про провідну роль жінки-матері у вихованні хороших громадян. Однак, звертаючись до українського контексту, нацистська пропаганда передовсім робить наголос на фізичному вихованні та суспільно-корисній праці: «Только настоящее физическое и национально-сознательное воспитание с самой раннего возраста приведет к выработке твердого убеждения в том, что только личный общественно полезный труд (...) должен быть единственным источником существования».¹¹¹ Такі твердження, як ми знаємо, цілком відповідали далекоглядним планам

¹⁰⁹ Забота о здоровье в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.

¹¹⁰ Забота о здоровье в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.

¹¹¹ Семья и родина// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.

Гітлера щодо становища та ролі слов'янського населення після звільнення життєвого простору для арійської раси.¹¹²

Щодо символічного образу жінки-матері, то його у пресі також використовували як пропагандистський засіб. Наприклад, в контексті зображення пожертвувань на користь нацистської армії. У статті з промовистою назвою «Материнская забота» («Донецкий вестник», №11 від 21.12.1941) змальовується жінка, що віддає останні збереження у фонд допомоги німецьким військовим.¹¹³ Подібний сюжет простежуємо під заголовком «Первый день» («Донецкий вестник», №10 від 18.12.1941). Літній жінці, яка віддає теплі речі на потреби Вермахту, автор дає таку репліку: «Примите это солдатам от матери».¹¹⁴

Як вже йшлося, одна з трьох ключових «К» для жіночого наративу в призмі націонал-соціалістичної ідеології позначає Küche – кухню. Йдеться про жінку-домогосподарку – дружину та берегиню домашнього вогнища. Ця тема також розкривається у розглянутій вище статті. Автор стоїть на тому, що всупереч радянській комуністичній ідеології, «звільнення» жінки та її зрівняння у правах з чоловіком відбудеться якраз тоді, коли вона припинить виконувати тяжку фізичну працю («варить сталь, управляет поездом, трактором, автомобилем»¹¹⁵) та повернеться до родинного лона.¹¹⁶

Олена Стяжкіна в монографії «Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років.» зауважує, що попри використання жінок окупаційною владою як повноцінного трудового резерву, у картковій системі організації продовольчого забезпечення вони не мали особистої суб'єктності, а розглядалися в категоріях «жінок-домогосподарок та жінок-

¹¹² Ураїна в Другій світовій війні. Погляд з XXI століття. Історичні нариси/ За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1.

¹¹³ Материнская забота// Донецкий вестник. 1941. 21 декабря. – С.3.

¹¹⁴ Первый день// Донецкий вестник. 1941. 18 декабря. – С.4.

¹¹⁵ Забота о здоровье в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.3.

¹¹⁶ Там само. – С.3.

утриманок», «жінок та дітей військовополонених» і «членів сімей репресованих більшовиками».¹¹⁷ Аналогічну ситуацію бачимо в оголошенні про продовольче постачання підприємств, розміщене у випуску «Донецкого вестника» №61 від 30.07.1942. У категорії «утриманці» першим пунктом перед малолітніми дітьми до 14 років та батьками віком більше, ніж 60 років, йде «жена работающего, поскольку она не работает в другом учреждении и не получает там продовольствия».¹¹⁸

Релігія також визначалася націонал-соціалістами однією з традиційно жіночих сфер. Натрапляємо на пасажі про те, як жінки дякують окупаційній адміністрації за відкриття і будівництво нових церков. «Спасибо, не обижают. Церкви Божьи открыли» - цитата з статті «Первый день» («Донецкий вестник», №10 від 18.12.1941).¹¹⁹ Також висвітлюється відкриття жіночих релігійних установ. У статті «Первые монастыри в освобожденных областях» («Донецкий вестник», №98 від 04.12.1942) йдеться про відновлення першої жіночої обителі на окупованих нацистською армією територіях.¹²⁰ А у випуску №82 від 09.10.1942 року повідомляється про відкриття жіночого монастиря, де проживає 200 черниць.¹²¹

2.2. Освіта для жінок на сторінках преси

Нацистська окупаційна влада засуджувала радянську систему освіти та водночас потребувала професійних кадрів для забезпечення функціонування суспільно важливих структур. Відтак, вона взялася за реорганізацію мережі освітніх закладів. У першому номері «Маріупольської газети» від 01.01.1942

¹¹⁷ Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. – С.61.

¹¹⁸ Иждивенцы// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С.4.

¹¹⁹ Первый день// Донецкий вестник. 1941. 18 декабря. – С.4.

¹²⁰ Первые монастыри в освобожденных областях// Донецкий вестник. 1942. 4 декабря.- С.3.

¹²¹ Женский монастырь// Донецкий вестник. 1942. 9 октября. – С.4.

року у статті під назвою «Якої середньої школи треба Україні на 1942 рік» натрапляємо на роздуми про те, якою має бути жіноча середня та вища освіта.¹²² Наголосимо, що порушується питання саме специфіки жіночої освіти. Щодо вищої освіти, то автор Микола Стасюк заперечує необхідність масового отримання жінками вищої освіти. Він аргументує це тим, що в часи радянської влади велика кількість жінок з вищою освітою не використовували її, а була зайнята в сферах, де вона не потрібна. Крім того, акцентується, що ці жінки «виявилися зовсім не підготованими до ролі матері і господині родини, були безпорадні з дітьми, не вміли приготувати смачного й дешевого обіду, не знали, як пошити собі чи дітям. Така безпорадна мати й господиня не користувалась жодним авторитетом, особливо на селі.»¹²³ Щодо середньої освіти для дівчат, то її основною метою тут визначалася підготовка юнок до ролі матері та господині. А обов'язковими навиками: педагогічні, кравецькі та кулінарні.¹²⁴ Схожі думки та ідеї знаходимо в статті «Школа і майбутнє жінки в Україні» в газеті «Нове життя (Ворошиловград)».¹²⁵

Таким чином, ці тези цілком відповідають ідеї «ККК». Проте важливо розуміти, що жіноче населення Східних областей керівництво Третього рейху розглядало як потужний ресурс для постачання до Німеччини домашніх робітниць. 10 вересня 1942 р. був виданий спеціальний указ, за яким планувалося доставити для цього до Німеччини з України 500 тис. остарбайтерок. Жінки мали бути віком 15-35 років зі світлим волоссям та очима.¹²⁶ Тож, така спрямованість освіти була корисною і в цьому контексті.

¹²² Якої середньої школи треба Україні на 1942// Маріупольська газета. 1942. 1 січня. – С.3

¹²³ Там само. – С.3.

¹²⁴ Там само. – С.3.

¹²⁵ Школа і майбутнє жінки в Україні// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 20 ноября. – С.2.

¹²⁶ Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей, За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. – С. 236.

Наведена у розглянутій статті візія втілювалася у життя. Наприклад, у випуску «Донецкого вестника» №97 від 01.12.1942 р. натрапляємо на оголошення про відкриття в Білій Церкві школи хатнього господарства для дівчат віком від 14 до 18 років. Зважаючи на суттєву територіальну віддаленість події, вона могла розглядатися як знакова, рідкісна чи така, що може зацікавити місцеве населення.¹²⁷ В інших оголошеннях про відкриття вже ближніх фахових сільськогосподарських шкіл чітко вказується, що проводиться набір представників обох статей. Наприклад, у статті «Фахова школа в Огульцях» («Донецкий вестник», №92 від 13.11.1942) читаємо, що «прийнято 150 учнів – хлопців та дівчат».¹²⁸ У замітці про красногорівську сільськогосподарську школу (Донецкий вестник», №92 від 13.11.1942) також аналогічна інформація: «...до школи приймаються особи чоловічої та жіночої статі».¹²⁹

У пресі наголошується, що шкільна та гімназійна освіта для дівчаток і хлопчиків має бути окремою. Читаємо в статті «В отделе народного воспитания и культуры» про розпорядження відкрити в місті Юзівці і районі 7-річні школи з приміткою «отдельно для мальчиков и для девочек». («Донецкий вестник», №94 від 20.11.1942).¹³⁰ Поширеним у пресі є артикулювання, що навчальні заклади є саме жіночими.¹³¹ Читаємо також про підготовчі курси для німок, що мають працювати вчительками у народних німецьких школах на території України: «При Комиссариате Украины проходят месячные курсы подготовки немцев и немок как учителей для немецких школ на Украине. На этих курсах сейчас занимается 600 человек. («Донецкий вестник», №82 від 10.09.1942).¹³²

¹²⁷ Школа домашнего хозяйства// Донецкий вестник. 1942. 1 декабря. – С.3.

¹²⁸ Фахова школа в Огульцях// Донецкий вестник. 1942. 13 ноября. – С.3.

¹²⁹ Красногорская сельскохозяйственная школа// Донецкий вестник. 1942. 13 ноября. – С.4.

¹³⁰ В отделе народного воспитания и культуры// Донецкий вестник. 1942. 20 ноября. – С. 4.

¹³¹ Див. там само.

¹³² При Комиссариате Украины// Донецкий вестник. 1942. 10 сентября. – С.4.

У першому розділі цієї роботи ми зазначали, що жінки традиційно домінували на Донбасі, зокрема, у медичній сфері – особливо акушерстві та гінекології. Натрапляємо на статтю «Медицинский техникум в Виннице» («Донецкий вестник, №81 від 06.10.1942), де розповідається про випуск 23 акушерок та 31 лаборанта.¹³³ На сторінку випуску №105 від 29.12.1942 р. до статті «В мединституте» вміщено фотографію з таким описом: «В акушерско-гинекологическом отделении Юзовской городской больницы. Доктор Рудольф Артурович Гензель на практических занятиях со студентками в клинике.»¹³⁴ На зображенні шестеро студенток оточили професора та уважно спостерігають за його маніпуляціями над вагітною жінкою.¹³⁵

Ми зауважили, що існувала практика зображення жінок на сторінках газет у позитивному чи негативному світлі, відповідно до її соціальних зв'язків. Бачимо, що коли йдеться про тісне спілкування з німцями, то жінки, що прихильно ставляться до них або перебувають у близьких стосунках (наприклад, закохані чи одружені) наділяються хорошими якостями та рисами. У випуску «Донецкого вестника» №21 від 12.03.1942 р. йдеться про подружжя – етнічного німця Отто та українку Олену Степанівну. Жінка описується як надзвичайно чуйна, турботлива та розумна людина, до того ж «была хорошей рукодельницей и принимала заказы от здешних состоятельных дам на художественную вышивку».¹³⁶

Отже, проаналізувавши позапрофесійні іпостасі жінки на сторінках окупаційної преси, ми дійшли наступних висновків. Зображення жінки за межами теми праці відбувалося переважно в рамках ідеології «трёх К» - діти,

¹³³ Медицинский техникум в Виннице// Донецкий вестник. 1942. 6 октября. – С.3.

¹³⁴ В акушерско-гинекологическом отделении// Донецкий вестник. 1942. 29 декабря. – С.3.

¹³⁵ Там само. – С.3.

¹³⁶ Отто// Донецкий вестник. 1942. 12 марта. – С.4.

кухня, церква. Націонал-соціалістична пропаганда, подібно до радянської, широко використовувала постать «жінки-матері». Ми з'ясували, що робила вона це в двох контекстах: біологічному – як жінки, що народила або має народити, та символічному – як збірний образ низки людських чеснот. Переважно жінка розглядалася в категоріях «дружина/господарка». Певною мірою це відбивалося і в системі жіночої освіти. Також спосіб зображення жінки в категоріях повсякдення та побуту був пов'язаний з її соціально-демографічними зв'язками.

Висновки

У результаті цього дослідження ми з'ясували наступне. Донбас напередодні та на початку німецько-радянської війни був у фокусі уваги обох режимів. Протягом 1930-их рр. в регіоні відбувається низка урбанізаційних та індустріальних змін. Основні з них – це зростання чисельності міського населення та масштабів промислового виробництва. Разом з останнім відбувалося збільшення залучення жінок до роботи у важкій промисловості. Німецька окупаційна влада, як і радянська, використовувала жіноче населення як джерело робочої сили. Всі жінки віком від 18 до 55 років підлягали обов'язковій трудовій мобілізації і мали реєструватися на створених окупаційною владою біржах праці.

На сторінках окупаційної преси Донбасу достатньо широко представлена тема жінок та праці. Насамперед, у медицині, освіті, сільському господарстві та сфері послуг. Це, з одного боку, відображало те, яким чином нацистська окупаційна влада розміщувала жінок у трудовому контексті. З іншого – мало слугувати пропагандою суспільно корисної роботи та мобілізувати жінок до неї.

Також у роботі ми окреслили висвітлення жінок на шпальтах преси поза виробничою сферою. З'ясували, що робилося це в рамках погляду на жінку як берегиню домашнього затишку – дружину та мати. Це базувалося на основі націонал-соціалістичної ідеологічної платформи і відбивалося не тільки в відведених для жінки у повсякденному житті ролях, а й, зокрема, системі

освіти. Постать колишньої радянської громадянки нацистською пропагандою, як правило, конструювалася на фоні ідеального образу німецької жінки, до якого перша мала прагнути. З цим була пов'язана одна з основних ідеологічних ліній окупаційної влади щодо місцевих жінок – утвердження думки, що тільки у випадку перемоги Третього рейху радянська інтелігентка, селянка чи робітниця може отримати справжнє «звільнення» - зрівняння у правах з чоловіками та гідне становище.

Використані джерела та література

Джерела:

Періодика:

1. Биржа труда//Донецкий вестник. 1942. 2 апреля. – С.4.
2. Сыны мои, говорит вам мать// Донецкий вестник. 1941. 23 ноября. – С. 3.
3. Жизнь входит в нормальное русло// Донецкий вестник. 1941. 21 декабря. – С.4.
4. Врач Митрофанова// Донецкий вестник. 1941. 30 ноября. – С.3
5. Отто// Донецкий вестник. 1942. 12 марта. – С.4.
6. В отделе народного воспитания и культуры// Донецкий вестник. 1942. 20 ноября. – С. 4.
7. При Комиссариате Украины// Донецкий вестник. 1942. 10 сентября. – С.4.
8. Медицинский техникум в Виннице// Донецкий вестник. 1942. 6 октября. – С.3.
9. В акушерско-гинекологическом отделении// Донецкий вестник. 1942. 29 декабря. – С.3.
10. Школа домашнего хозяйства// Донецкий вестник. 1942. 1 декабря. – С.3.
11. Фахова школа в Огульцях// Донецкий вестник. 1942. 13 ноября. – С.3.

12. Красногорская сельскохозяйственная школа// Донецкий вестник. 1942. 13 ноября. – С.4.
13. Первые монастыри в освобожденных областях// Донецкий вестник. 1942. 4 декабря.- С.3.
14. Женский монастырь// Донецкий вестник. 1942. 9 октября. – С.4.
15. Якої середньої школи треба Україні на 1942// Маріупольська газета. 1942. 1 січня. – С.3

16. Школа і майбутнє жінки в Україні// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 20 ноября. – С.2.
17. Забота о здоровье в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.3.
18. Иждивенцы// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С.4.
19. Первый день// Донецкий вестник. 1941. 18 декабря. – С.4.
20. Забота о здоровье в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.
21. Семья и родина// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.
22. Материнская забота// Донецкий вестник. 1941. 21 декабря. – С.3.
23. Благотворительная организация „Мать и дитя" в Германии// Донецкий вестник. 1942. 19 апреля. – С.4.
24. Як виглядає життя жінок і дівчат у Німеччині// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 2 декабря. – С. 2.
25. Як живе німецький робітник// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 4 октября. – С. 1.
26. Більшовицьке розкріпачення жінки// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 21 августа. – С.2.
27. Комунисты посылают на фронт и женщин// Донецкий вестник. 1942. 22 января. – С.4.
28. Женщина в красной армии// Донецкий вестник. 1942. 24 октября. – С.3.
29. Порабощена ли Германская женщина?// Донецкий вестник. 1942. 23 апреля. – С.2.

30. Успех выставки// Донецкий вестник. 1942. 10 ноября. – С.4.
31. Счастливого пути, дорогие земляки! 101 маршрут донбассовцев отправлен в Германию// Донецкий вестник. 1942. 26 июля. – С.4
32. Отдых после работы// Донецкий вестник. 1942. 6 августа. – С.4.
33. Письмо №1// Донецкий вестник. 1942. 12 апреля. – С.3.
34. Письмо №2// Донецкий вестник. 1942. 12 апреля. – С.3.
35. Письмо №1// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.
36. Письмо №2// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.
37. Работа в Німеччині// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 21 августа. – С.2.
38. Оголошення від біржі праці// Маріупольська газета. 1942. 29 января. – С. 4.
39. Письмо// Донецкий вестник. 1942. 26 марта. – С.3
40. Официантка//Донецкий вестник. 1942. 12 марта. – С. 4.
41. Уборка урожая// Донецкий вестник. 1942. 26 июля. – С. 3.
42. Табаководство и его перспективы на Украине// Донецкий вестник. 1942. 10 ноября. – С. 3.
43. Дети за партами// Донецкий вестник. 1942. 27 октября. – С. 3.
44. На жатву вышел свободный крестьянин. Уборка урожая в Старо-Керменчикском районе// Донецкий вестник. 1942. 30 июля. – С. 4.
45. Пригородное хозяйство №5// Донецкий вестник. 1941. 4 декабря. – С.3.
46. Городская водолечебница// Донецкий вестник. 1942. 19 февраля. – С. 4.
47. Село Черкаське// Нове життя (Ворошиловград). 1942. 10 января. – С. 3.
48. Старо-Михайловка// Донецкий вестник. 1942. 25 сентября. – С. 3.
49. Первый звонок// Донецкий вестник. 1942. 3 сентября. – С. 3.

Література:

2.1 Монографії:

1. Goldman Wendy Z., Filtzer Donald. Fortress Dark and Stern: The Soviet Home Front during World War II/ New York: Oxford University Press, 2021.

2. Sheila Fitzpatrick. *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War*. Princeton, 2000.
3. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В.К.Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2.
4. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства, Збірник наукових статей, За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь, Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015.
5. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 813 с.
6. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки/ пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеєв. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 510 с.
7. Окуповані жінки: жіноче повсякдення у роки Другої Світової війни // Українські жінки у горнилі модернізації. Колективна монографія під загальною редакцією Оксани Кісь – Харків: «Клуб сімейного дозвілля», 2017.
8. Олена Стяжкіна. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2019. 384 с.
9. Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін. Львів: Видавець ФОП Шумилович Б., 2018. 244 с.
10. Ріс Лоренс. Тирани і Друга світова війна/пер. з англ. Катерина Діса. - 3-тє вид. – К.:Лабораторія, 2022.
11. Ураїна в Другій світовій війні. Погляд з XXI століття. Історичні нариси/ За ред. В. А. Смолія та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 1.

12. Україна в Другій світовій війні. Погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / За ред. В. А. Смоля та ін. — К. : Наукова думка, 2011. — Кн. 2.

2.2 Статті:

1. Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону / Д. М. Титаренко // Вісник Харківської державної академії культури : Зб. наук. праць. Вип. 4 / Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко. — Харків : ХДАК, 2001.
2. Окупаційна періодика про соціально-економічний стан Донеччини в 1941- 1943 рр. / Д. М. Титаренко // Історичні і політологічні дослідження. — 1999. — № 1-2.
3. Офіційна преса Донеччини в період німецько-фашистської окупації (1941-1943) / Д. М. Титаренко // Зб. праць науково-дослідного центру періодики ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000.

Електронні джерела:

1. Марта Гавришко. Галицькі феміністки 1930-х: нацистське "Кухня-Церква-Діти" не для нас. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/halytski-feministky-1930-h-natsystske-kuhnya-tserkva-dity-ne-dlya-nas/>